

INDRĖ ŽAKEVIČIENĖ

Laikiniosios sostinės šturmas, arba kaip Viktorija Šeina tvirtovės miestą ėmė

Viktorija Šeina, *Laikinoji sostinė lietuvių literatūroje*: Monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, 290, [2] p. ISBN 978-609-425-135-1.

Prieš aptariant neseniai pasirodžiusią Viktorijos Šeinos monografiją *Laikinoji sostinė lietuvių literatūroje*, norėtusi prisiminti įdomią migruojančio paukščio metaforą, esą literatūros tekstas skaitantįjį „naviguoja“ taip, kaip į šiltuosius kraštus skrendantį paukštį veikia žemės magnetizmas¹. Skaitytojas leidžiasi vedamas literatūriškumo, paties skaitymo metu nesąmoningai pasirenka tam tikrą skaitymo registrą, modeliuoja tekstą pagal savąjį tapatumą nežinodamas, koks bus viso proceso rezultatas. Skaitydamas mokslinius tekstus, vadovėlius ar praktinių patarimų knygas skaitytojas turi kompasą – iš anksto žino kelionės kryptį ir pats pasirenka maršrutą, numatydamas svarbiausias stotis ar sudėtingiausias kelio ruožus. Skaitant Šeinos monografiją *Laikinoji sostinė lietuvių literatūroje* kompasas reikia ne tam, kad iš kelio neišklystum, bet kad vis pasitikrintm, į kurią pusę esi naviguojamas. Norėtum būti žygeivis, einantis į numatytą tikslą, bet esi krepiamas apylankomis. Beje, taip keliauti įdomiau, nes daugiau pamatai, ir galiausiai paaiškėja, kad apylankų peizažai nustelbia numanyto tikslo išpūdį: lietuvių literatūra monografijoje užleidžia vietą istorijai. Suprantama, ir tekstų nėra daug, ir pasirinktas analizės instrumentas savitai angažuoja ir riboja.

Aptardama metodologines tyrimo prieigas monografijos autorė gvildena Algirdo Juliaus Greimo topologinės semiotikos subtilybes, akcentuoja specifinę „komunikacijos struktūrą [...], kurią sudaro adresantas-konstruktorius ir adresatas-

---

1 David S. Miall, „An Evolutionary Framework for Literary Reading“, in: *The Psychology and Sociology of Literature*, ed. Elrud Ibsch, Dick H. Schram, Gerard Steen, John Benjamins Publishing, 2001, p. 407–419.

skaitytojas“². Miestas šiuo atveju yra pranešimas–objektas, „kurį reikia iššifruoti arba įsivaizduojant ankstesnes procedūras, kurios baigėsi objekto–miesto sukūrimu, arba – kaip skaitytojui – stengiantis iššifruoti pranešimą su visomis jame slypinčiomis prielaidomis ir presupozicijomis. Ir vienu, ir kitu atveju miestas traktuojamas kaip tekstas, kurio gramatiką bent iš dalies dar reikia sukurti“³ (24). Monografijoje pasirenkama gilintis į interpretacinį tyrinėjimą, traktuojant „miestą kaip visuminį pasakojimą, kurį skaito adresatas“⁴ (25). Atitinkamai formuluojamas ir tyrinėjimų tikslas – „analizuoti laikinosios sostinės pranešimo perskaitymo praktikas XX a. lietuvių literatūroje“ (25). Tyrimų objektas – „literatūrinė laikinosios sostinės mitokūra“ (26) – jau lyg iš anksto suponuoja atitinkamą pranešimo perskaitymo būdą ar prievolę tekstą skaityti kaip mitą, nors nedelsiant gręžiamasi į greimišką komunikacinį modelį, aktualizuojant „miesto–pranešimo kūrėją“, kuris monografijoje traktuojamas kitaip nei Greimo darbuose – ne kaip „miesto urbanistinio plano kūrėjas“ (vadinasi, tam tikra prasme ir kaip miestovaizdis), o kaip „3–4 dešimtmečių Kauno gyvenimo toną diktavusi miesto buržuazija, kuriai priklausytų laikinosios sostinės administracija, stambioji valdininkija, politikos ir verslo elitas“ (26). Šis esminis traktuočių skirtumas nėra motyvuojamas, trumpai užsimenama, kad taip „parankiau“ (26), tačiau tada ištirpsta esminis miestas–pranešimas, lieka tik miesto–pranešimo kūrėja (buržuazija, stambioji valdininkija ir t. t.), „specifinis kaunietiškas gyvenimo būdas“ kaip pranešimas ir dvigubas adresatas, šifruojantis pranešimą, – „literatūrinio laikinosios sostinės teksto kūrėjai ir mes patys, interpretuojantys literatūrinį tekstą–pranešimą“ (25). Miesto–pranešimo vietoje lieka valdininkijos siunčiama žinutė, kurią šifruoja adresatas, išsiskiriantis „kardinaliai priešinga“ (26) vertybių sistema. Miestą–pranešimą susiaurinus iki „kaunietiško gyvenimo būdo“, adresatas pakimba neaiškioje erdvėje – atsiduria už miesto–pranešimo suponuojamo lauko, nes tam „būdui“ priešinasi. Mes, dabartiniai dvigubo komunikacinio modelio adresato atstovai, turime alibi – esame nutolę laike, vadinasi, ir kitoje erdvėje, bet tuometiniai adresatai teoriškai lieka eliminuoti iš miesto teksto. Gal iš šio lyg ir nežymaus neatitikimo vėliau kyla savitų prieštarų, trukdančių nuosekliai dėlioti laikinosios sostinės mitą, tiksliau, atkartoti mitokūros

2 Algirdas Julius Greimas, „Topologinės semiotikos linkui“, vertė Kęstutis Nastopka, *Baltos lankos*, Nr. 34, 2011, p. 156.

3 *Ibid.*, p. 156. Čia ir toliau skliausteliuose nurodomas monografijos puslapis.

4 *Ibid.*, p. 167.

procesą, inspiruotą Jurijaus Lotmano ir Vladimiro Toporovo teorinių teiginių. Autorė teigia: „[n]ors Toporovas neneigia istorinės Peterburgo mito raidos, vis dėlto tyrinėdamas daugiausia XIX a. grožinius ir negrožinius rusų literatūros tekstus yra linkęs ieškoti universalios, laikui nepavaldžios, mieste imanentiškai glūdinčios (topografijos, landšafto, įkūrimo legendos nulemtos) prasminės miesto teksto dominantės“ (29). Monografijoje Kauno pradžia, rodos, siekia carinės gubernijos laikus, įkūrimo legenda pateikiama kaip neveikianti, todėl universalios, laikui nepavaldžios „prasminės miesto dominantės“ paieškos kelia abejonių. Monografijos autorės teigimu, „tarpukario Kauno kultūrą didžia dalimi kūrė iš kaimo kilusi ir dar tik besiformuojanti lietuvių miesto visuomenė. Svarbu paminėti, kad naujieji Kauno gyventojai neigiamai žiūrėjo į ligtolinį, ypač gubernijos laikotarpio miesto paveldą“ (29). Kyla klausimas, kada apskritai Lietuvoje randasi „miesto visuomenė“ ir ką ji reiškia Lietuvos kontekste. Dabar atrodytų, kad Kaunas kaip miestas apbruojamas tik carinės gubernijos administracijai sukūrus bendrąjį miesto planą. Prieštaraujant išdėstytoms Toporovo nuostatoms atsisakoma interpretuoti senąjį Kauno mitą ir teigiama, kad „Nemuno ir Neries santakoje įsikūrusio miesto mitologija nėra iš tolo neprilygo kolektyvinėje atmintyje įsitvirtinusiai turtingai, ilgaamžei ir plačiai paplitusiai Vilniaus įkūrimo legendai“ (91), ir šis teiginys niekuo nepagrindžiamas – o gal ir buvo atlikti tokie kolektyvinės atminties tyrimai, tik čia apie tai neužsimenama. Neapleidžia nuojauta, jog, toporoviškai atsirėmus į Kauno pradžios mitą arba nors į Hanzos laikus, laikinosios sostinės mitokūros podirvis nušvistų kiek kitaip. Ši monografija tuo ir ypatinga – intriguojantys kruopščiai surinkti faktai pateikiami lyg netyčia juos prisiminus, o teiginiai, pastiprinantys iš anksto numatytą tyrimo rezultatą, itin aktualizuojami ir primygtinai kartojami. Jei skaitantysis ima ir užkliūva už tariamai neesminių sakinių, paskui sunkiai leidžiasi įtikinamas „didžiojo monografijos pasakojimo“.

Monografija patogiaai suskirstyta į dar smulkiau suskaldytas dalis, numatant apžvelgti laikinosios sostinės priešistorę, gilintis į jau gyvuojančios laikinosios sostinės ypatumus ir apibendrinti Kauno įvaizdį ar jo dvasią iš istorinės perspektyvos. Natūralu, kad daugiausia dėmesio skiriama laikinajai sostinei *hic et nunc*, apsidraudžiant, jog „nepretenduojama pateikti išbaigtą istorinį laikinosios sostinės vaizdą, tik mėginama išskirti svarbesnes šio laikotarpio miesto reikšmių lauką formuojančias ypatybes“ (60). Itin daug dėmesio skiriama miestovaizdžiui, kuris monografijoje tampa amorfiškas, tarsi pats kažkaip sudarantis prielaidas prieštarigam daugialypumui. 64 puslapyje pateiktoje Giedrės Jankevičiūtės ci-

tatoje Kaunas rūškanas: „[...] bene iki trečiojo dešimtmečio vidurio [laikinoji sostinė – V. Š.] išsaugojo visus atkampaus Rusijos imperijos gubernijos centro požymius: duobėtos, purvinos gatvės, žemi, daugiausia mediniai namai, skurdžios parduotuvės, arklių traukiamas tramvajus – ‚konkė‘, vežimai, kelios užkeigos...“⁵ Toks pat peizažas ir Antano Jokimo citatoje: „...Kaunas niekuo nesiskyrė nuo prieškarinių laikų gilios rusų provincijos tvirtovės miestų. Beveik visur lentų šaligatviai, duobėtas primityvus grindinys...“⁶ (64). Po dešimties puslapių probėgšniais pateikiama reikšminga menotyrininkės, architektūros istorikės Lukšionytės-Tolvaišienės pastaba: „Nepriklausomybės laikotarpiu nelietuviška kultūrinė tradicija ignoruota, o gubernijos laikotarpio Kaunas vaizduotas labiau atsilikęs ir nuskurdęs nei buvo iš tikrųjų“⁷(74). Į išnašą nukelta ir iškalbinga citata: „Carinio valdymo metais įvyko daug pozityvių miesto permainų: granitu išgrįsta Nemuno krantinė (1855), akmenimis pradėtos grįsti gatvės (1887), įrengtas arklių tramvajus (1891–1892) [...]. 1914 m. Kaune jau buvo 30 viešbučių [...] ir nakvynės namų, veikė trys kino teatrai. 1910 m. beveik trečdalis miesto pastatų jau buvo mūriniai.“⁸ Kelios užkeigos ar trisdešimt viešbučių? Kodėl tokia didelė paklaida?..

Matyt, miestas-pranešėjas nesusikalbėjo ir su Putino personažu, bet šitai vėl netikėtai paaiškinama („Ne miesto skurdas, ne pastatų aukštis, o akyla bendruomenės kontrolė lemia, kad Putino vaizduojamas Kaunas labiau primena nuošalią provinciją nei Europos didmiestį“ (102)), nors prieš tai skaitytojas jau buvo įtikintas „žemaūgio, horizontaliojo matmens miesto nuodingu poveikiu Vasariui („Visi svarbiausi pirminio išpūdžio suformuotą miestovaizdį kuriantys žodžiai yra neigiamos konotacijos [...]. [...] svarbus pirminio išpūdžio akcentas yra pabrėžtinai plokščias, horizontalusis panoramos pobūdis: laikinoji sostinė vaizduojama kaip į žemę suzmekusi, vertikalės stokojanti erdvė [...]“) (100). Cituojant Putiną akcentuojamas „plokštuminis miestovaizdis“ ir jo skurdas tiek fizine, tiek moraline prasme Vasariui atsiveriantis turtingos asmeninės patirties kontekste: „Jis buvo matęs daug didelių miestų, pažinęs jų gyvenimą, pajutęs nuotaiką. Kaunas, palyginant su anais, atrodė vien mažas, nuskurdęs provincijos miestelis,

5 Giedrė Jankevičiūtė, *Dailė ir valstybė: Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2003, p. 20.

6 Antanas Jokimas, „Apie Kauno miesto statybą“, *Technika ir ūkis*, 1940, Nr. 3 (36), p. 43.

7 Nijolė Lukšionytė-Tolvaišienė, *Gubernijos laikotarpis Kauno architektūroje: Svarbiausi pastatai ir jų kūrėjai (1843–1915)*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2001, p. 12–19.

8 *Ibid.*

kokį tik galima rasti mažų išteklių krašte“⁹ (114). Gal „mažų išteklių kraštas“ ir yra šio miesto visokeriopo skurdo prielaida, jau nekalbant apie visos (ne tik Kauno) palyginti agrarinės visuomenės edukacijos lygį. Klaikus laikinosios sostinės peizažas kažkelintą kartą pakartojamas ir vėliau: „Tarpukariu Kauno senamiestis naujakuriams lietuviams kėlė pasibjaurėjimą, suodžiais suteptos senamiesčio sienos, dvokiančios gatvelės [...]“ (177), paskui pateikiami keturi Miškinio poemos *Žalialis kaimas* posmai, o trečiasis – štai toks: „Suverstos dėžės pasieniais, / Laužo čia pūva kitokio, / Naktys ne tos mėnesienos; / Valomu grindiniu dvokia.“¹⁰ „Valomo grindinio“ dvokas – akivaizdi priešprieša „tėviškės dirvoms“, minimoms antrame posme, ir, rodos, neturėtų būti suprstas kaip specifinės „stigmatizuotos miesto erdvės“ (177) atributas – rask senamiestį be „laužo [...] kitokio“ ar pelėsių.

Taigi skaitant monografiją pasigendama atidumo atsirenkant ir interpretuojant literatūros tekstų citatas. Tiksliau, norėtųsi daugiau kruopščių analizių, o ne interpretacijų, kurios, suprantama, visada subjektyvios, o nuo subjektyvumo iki tendencingumo – pusė žingsnio, ir šis menkas atstumas dažnai visai ištirpsta. Neįtikinamai nuskamba ir Vytauto Sirijos Giros *Raudonmedžio rojaus* pavyzdys, pasitelktas „Kauno teksto substrato sferai“ (226) nusakyti: „Pro tankų tarpukario Kauno empirijos sluoksnį *Raudonmedžio rojuje* prasiveržiama ir prie istoriosofinės laikinosios sostinės refleksijos. Tai bene ryškiausiai pasirodo scenoje, kai išprotėjęs Karolio Tuleikio tėvas kuria planus, kaip išvalyti užterštą Kauno orą: [...] Dūmai Kauną užnuodys. Meksfalto garai, benzinas ir prostitučių kvėpalai. Visa tai užnuodys Kauną ir nekaltus vaikelius“¹¹ (226). Neišprotėjusio personažo planų interpretacija būtų patikimesnė, be to, trikdė ir toliau pateikiamos įžvalgos: „Šizofreniškos logikos diktuojamas ekologinės ir moralinės taršos siejimas į viena atskleidžia mitokūrai būdingą realių miesto bruožų perkėlimą į simbolinį lygmenį“ (226). Išeitų, „šizofreniška logika“ suponuoja „simbolinio lygmens“ kontūrus, mitokūros sąlygas? Jei taip, ko verta Toporovo koncepcija, kuria remiamasi monografijoje?..

Turbūt tokius teiginius derėtų vertinti kaip netikslumus, minties nenuoseklumus, kurių monografijoje pasitaiko ir daugiau. Pavyzdžiui, 86 puslapyje išsakyta mintis disonuoja su keliais puslapiais anksčiau pateiktu faktų: „Nors Kaune būta daug bažnyčių [...], vis dėlto laikinojoje sostinėje buvo justis sakralumo stoka. Jos įveikos pastangos matyti Prisikėlimo bažnyčios statybose.“ 82 puslapyje

9 Vincas Mykolaitis-Putinas, *Raštai*, t. 4: *Altorių šešėly*, Vilnius: Vaga, 1992, p. 614.

10 Antanas Miškinis, *Rinktiniai raštai*, t. 2, Vilnius: Vaga, 1995, p. 27–28.

11 Vytautas Sirijos Gira, *Raudonmedžio rojus*, Vilnius: Vaga, 1972, p. 194.

teigta, jog minėta bažnyčia turėjo pasitarnauti žmoniškesniam miesto-daubos vaizdui: „Prisikėlimo bažnyčios statyba ant aukšto Žaliakalnio šlaito neabejotinai išreiškia miesto kūrėjų pastangas suteikti Kaunui stokojamą vertikaliąją ašį.“ Taip pat sunku susieti suodina, pelkėtą tarpukario Kauną su iliustracijų įklijose aptiktu dvi nuotraukas apibendrinančiu pavadinimu „Kaunas – aviacijos miestas“. Beje, 132 puslapyje interpretuojant Miškinį „aviacijos miestas“ tampa iliuzija: „[...] Miškinio poemoje lakūnų žygis pasirodo kaip bergždžias darbas [...]. Jokie herojų žygdarbiai esą nepajėgūs suteikti įkvėpimo laikinajai sostinei, visi kilnūs polėkiai valdininkiškoje jos rutinoje pasmerkti sutirpti kaip sniegas.“¹² Ima kamuoti abejonės, neįtikinamai tikrai miestas–vilkdubė galėjo pagimdyti ar išauginti tokius žmones kaip Birutė Pūkelevičiūtė, Judita Vaičiūnaitė ar Markas Zingeris, jei „klimatinė miesto specifika“, „dūmų užterštas, užnuodytas Kauno slėnis“ (227) išties taip svarbu, kaip įrodinėjama interpretuojant literatūros tekstus; jei taip, minėtų rašytojų sąmonė turėjo suplėkti dar motinų iščiose.

Vis dėlto lieka neaiški monografijos autorės pozicija eliminuotojo miesto-pranešėjo atžvilgiu: miestovaizdis itin sureikšminamas kaip potencialiai ribojantis kuriančią dvasią („Tarpukario Kaunas kaip empirinių, istorinių, architektūrinių ir kitokių reikšmių visuma suponavo savo aprašymą literatūroje, taip susiaurindamas autorinę pasirinkimo laisvę ir sudarydamas prielaidas Kauno teksto formavimui“ (99)) ir, atrodytų, ją kreipiantis arba žemyn (Putino ir Miškinio atveju), arba aukštyn (Pūkelevičiūtės ir Juliaus Kaupo pavyzdžiai), nors svarbiausias kintamasis šioje struktūroje – ne miestovaizdis, o atitinkamos generacijos adresatas, arba iš kaimo atsikėlęs į miestą, arba mieste gimęs. Monografijoje ši tiesa aiškiai suformuluojama: „[...] visi 3 dešimtmečio pabaigoje – 4 dešimtmetyje debiutavę lietuvių rašytojai buvo valstietiškos kilmės (vienintelė išimtis – Vilniuje gimęs Vytautas Sirijos Gira)“ (127). Toliau išplėtojama: „Literatūriniame tarpukario laikinosios sostinės tekste tebuvo ženklų pašaliečio žvilgsnis į miestą, meninio pasaulėvaizdžio dalijimas į namus (kaimą) ir pasaulį (miestą). Situacija iš esmės pasikeitė į literatūrą atėjus laikinosios sostinės vaikams [...], literatūrinis subjektas mieste nebėra prašalaitis ar nepritapėlis – laikinosios sostinės vaikams Kaunas tapęs namais“ (174). Bioregionalizmo, specifinės ekokritikos atšakos, tyrėjai jau senokai yra padarę išvadą, kad dvasinis rezonansas konkrečiam bioregionui (itin gerai pažįstamai aplinkai, galinčiai susiaurėti iki kiemo ar išplisti iki šalies ribų),

12 Autorė aptaria Antano Miškinio poemą *Keturi miestai*.

vertinant tam tikrą vietą ar erdvę, yra esminis¹³. „Laikinosios sostinės vaikams“ Kaunas – savastis, pasitraukus iš namų supasakinama ar verbalizuojama atveriant tikrą santykį su patirta aplinka, o atėjusiems iš kaimo – dvokiantis siaubūnas, greičiausiai, prarysiantis. Beje, po ranka pasitaikęs Lazdynų Pelėdos apsakymas „Roželės laimužė“¹⁴ ši primityvoką dėsningumą iliustruoja: į sakralųjį, bokštų vertikalėmis dvasią keliantį Vilnių atkeliavusi mergaitė patenka į viešnamį ir dienas baigia besimurkdydama moraliniame miesto puryje; didingas ir šventas miestovaizdis svetimos vietos grėsmių nenubraukia.

Sudėtingas laikinosios sostinės dvikryptės mitokūros procesas gali būti suprantamas kaip paprasta schema, kurią, tikėtina, sėkmingai pritaikytum ne tik lietuvių literatūros tekstams: iš savo vietos į svetimą atėjęs žmogus aplink mato grėsmes, o netekęs namų ir žinantis, kad negalės į juos grįžti, užgyventą vietą matys kaip idealybę.

Kauno gramatika, matyt, ganėtinai sudėtinga, nes, įveikus nemenką kelią nuo Putino nuogaštavimų iki Zingerio, Vaičiūnaitės ar Mariaus Ivaškevičiaus įžvalgų, „kaunietiško“ sąvokos apibrėžimas nesudėliojamas („Kitų didmiesčių 3 dešimtmečio pabaigoje debiutavusi Miškinio karta dar nebuvo regėjusi, todėl neturėjo su kuo lyginti, negalėjo išskirti Kauno specifikos ir kaunietiškumą priskyrė miestiskumui“ (117)). Monografijos autorei nepapriekaištausi – knygos pavadinime Kauno nėra, o miesto, perėmusio sostinės statusą, gyvenimo dėsningumai išryškinti, ir atrodo, kad viskas, kas išdėstyta knygoje, galiotų bet kuriam kitam miestui, jei tik jį būtų ištikusi laimė tapti laikinąja sostine.

Žaidžiame klases principu parašyta monografija gali būti perskaityta dviem būdais – šliaužiojant priploto miesto duobėtais grindiniais ir dūstant nuo toksiško santakos rūko arba žvalgantis nuo žydinčio Žaliakalnio ir svaigstant žibuoklių aromatu. Ir jeigu daugybė monografijoje surinktų įdomių faktų apie Kauną būtų sudėliota nuosekliai, pradedant tikrosios mitokūros *maestro* Vytautu Bičiūnu ir baigiant Zigmanto Kiaupos ar Nijolės Lukšionytės-Tolvaišienės mokslo darbų ištraukomis, jei visa tai būtų pagrįsta Algirdo Juliaus Greimo įžvalgomis ir papildyta atitinkamomis Viktorijos Šeinos teksto analizės atkarpomis, žiūrėk, ir išvystum Kauno gramatikos apmatius. Bet, tiesa, monografija – ne apie Kauną, o apie laikinąją sostinę ir eilinio miesto išbandymus netikėta šlove.

13 Frank Traina, „What is Bioregionalism?“, in: *Perspectives in Bioregional Education*. Prieiga internetu: http://www.earthandspiritcenter.org/Course%20pdfs/Class%204_What%20is%20Bioregionalism_Frank%20Traina.pdf (žiūrėta 2010 11 10).

14 Lazdynų Pelėda, „Roželės laimužė“, in: *Raštai*, Kaunas – Vilnius: „Švyturio“ bendrovė, 1922, p.149–162. Pirmą kartą publikuota 1911 m.